

Ivor Miklošević

diplomski studij povijesti, istraživački smjer: Moderna i suvremena povijest
(19. i 20. stoljeće)

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Suvremeno doba i ideja Paneurope Coudenhove-Kalergija

Sažetak:

Godine 1923. objavljen je manifest Pan-Europa kojega je napisao grof Richard Coudenhove-Kalergi. U njemu su, u 11 poglavlja, navedeni razlozi zašto bi se Europa trebala ujediniti. U međuratnom razdoblju predstavljao je jednu od razvijenijih ideja ujedinjenja. Tome u prilog ide i činjenica da su i neki od utjecajnijih političara bili dio pokreta. O ovome su radu pisali mnogi autori te je, kada se govori o europskim integracijama u međuratnom razdoblju, ime manifesta gotovo nezaobilazno. Ideja ujedinjenja Europe ima dugu povijest koja se tek nedavno ponovno počela istraživati. Kako je Coudenhovea ideja i dalje bitna za Europsku uniju, što se može vidjeti i iz postavljanja manifesta na stranicu Parlamenta u *100 knjiga*, došlo je i vrijeme za preispitivanje njegovih ideja starih već više od 100 godina. U radu se govori o idejama koje je Coudenhove iznio u manifestu. Te se ideje najprije postavljaju u povijesni kontekst, zatim se sagledava šira povijest ideja ujedinjenja Europe i njezine različite inačice nakon čega se sagledava poglede na manifest u današnjoj literaturi. U konačnici, najvažnije će se ideje iz manifesta analizirati kroz današnje događaje, kako bi kroz moderni pogled mogli sagledati relevantnost iznesenih ideja.

Ključne riječi: Pan-Europa, intelektualna povijest, Coudenhove-Kalergi, Europa, međuratno razdoblje, europske integracije

Uvod

Bavljenje europskom povijesti uvijek je bilo široko zastupljeno u europskoj historiografiji. Ona je, uz svjetsku i nacionalnu povijest, možda jedna od najčešćih tema historiografskih djela. Oko ove teme vodili su se mnogi razgovori te su u svakom slučaju prisutna podijeljena mišljenja. Kada se piše o suvreme-

noj povijesti Europe neizostavno je spominjati procese europskih integracije koji su započeli nakon Drugog svjetskog rata. Nerijetko je, međutim izostavljena problematika povijesti europskih integracija osobito njezin intelektualni aspekt koji ima bogatu povijest. Ova relativno nova tema još je u svojim povojima, pogotovo u hrvatskoj historiografiji, ali i šire. Pritom kao i u široj historiografiji, toj se problematici pristupa iz domene političke povijesti. Zbog toga se ovdje bavim povijest ideja o ujedinjenju Europe i to ideja u množini. Tako se veliki dio rada fokusira na iznošenje drugih ideja ujedinjenja u međuratnom razdoblju, ali i kako bi se dao kontekst u kojemu su se razvijala ideja na koju se najviše fokusira u ovom radu.

Specifično me zanima rad Richarda Coudenhove-Kalergija koji je 1923. godine objavio svoj manifest Pan-Europa, jedno od najznačajnijih djela za povijest ideja europskog ujedinjenja. Osim što se tako ocjenjuje u postojećoj literaturi, Coudenhoveovom djelu veliku važnost pridodaje se i činjenica da je uvršteno na popis *100 knjiga* Europskog parlamenta. Ova kolekcija djela namijenjena je sagledavanju procesa europskih integracija nakon 1945. godine, iako su u popis uvrštena i neka ranija djela. Ovo je svakako važna potvrda da i Europska unija smatra Coudenhoveovo djelo, pa tako i njegov životni rad, jedno od svojih idejnih preteča. Zbog toga je i sam autor, 1950. godine, dobio nagradu *Charlamagne* za svoje djelo.¹

Međutim svakako je zanimljiva činjenica da je velika većina ideja, o europskom ujedinjenju, nastala u prošlom ili čak pretprošlom stoljeću. Tako većina autora, koji su pisali na ovu temu, nije zamislila ujedinjenu Europu u današnjem obliku te se čak i ne bi među sobom složili oko smjera u kojem bi trebalo nastaviti daljnje integracije. U takvom kontekstu djela i autora nailazimo na Pan-Europu Coudenhove-Kalergija, manifest napisan prije 101 godinu, u kojemu autor objašnjava svoju ideju ujedinjenja Europe, ali i svoje viđenje tadašnjega svijeta. Pritom posebno je problematična njegova ideja svijeta u kojemu je tada živio. Iako se danas na njega gleda kroz prizmu čovjeka koji je iznio utjecajnu ideju koja se u međuvremenu manifestirala, zbog odmaka vremena i promjena u svijetu, zasigurno je potrebno njegove ideje staviti u povijesni kontekst i analizirati ih iz današnje perspektive.

Povijest ideja, kao i intelektualna povijest, nema jasno razjašnjene granice. Ne treba, zbog toga, posebno naglašavati koliko su granice između navedenih usmjerenja intelektualne historije fluidne i ovise o praksi pojedinih povjesničara i grupa istraživača.² Stoga će se u ovom članku termin *povijest ideja* koristiti u smislu pristupa koji se fokusira na ideju koja se istražuje i njezin doprinos polju kojemu je namijenjena. Dakle bitno je naglasiti da ovo nije povijest nastajanja Coudenhove ideje Pan-Europe već pokušaj sagledavanja relativno starih ideja iznesenih u manifestu kroz tadašnji i današnji kontekst.

¹ „The 100 books,” European Parliament, <https://www.europarl.europa.eu/100books/en/detail/18/paneuropa-1922-1966?info=en> (posjet 11.05.2024.)

² Branimir Janković, prir., *Dijalog s povodom 6: Intelektualna historija* (Zagreb: FF Press 2013), 61.

Tijekom razvoja historiografije o europskoj povijesti, ali i povećanja tematskih naslova koji pokušavaju objasniti povijest Europe u cjelini, razvilo se mnogo inačica pogleda na Coudenhoveove ideje. Prije nego što se krene analizirati samo djelo *Pan-Europa*, treba vidjeti i kakva je ocjena ovoga autora u dosadašnjoj literaturi i usporediti ga s ostalim autorima njegova razdoblja koji su iznijeli slične ideje.

Povijesni kontekst Coudenhoveova vremena

Kao i uvijek, autorove ideje potrebno je staviti u njihov povijesni kontekst. Coudenhove je odrastao u vremenu nesigurnosti i velikih promjena u svijetu. Njegov je otac, potomak flamanske plemićke loze Coudenhove i grčke plemićke loze Kalergi, tvrdila je da je obiteljski povezana s bizantskim imperatorom Fokom, služio kao austrougarski diplomat u Grčkoj, Turskoj, Brazilu i Japanu, odakle iz samurajskog klana Aoyama potječe njegova majka Mitsuko, kći jednog od najvećih zemljoposjednika iz Tokija.³ Coudenhove je odrastao u jednoj kozmopolitskoj obitelji, zbog čega je vjerojatno bio i otvoreniji prema ideji jedinstvene Europe od drugih. Međutim svoju ideju počeo je formirati tek nakon Prvog svjetskog rata, kada je na kontinentu došlo do većeg poziva na ujedinjenje Europe te šireg prihvaćanja ideje. Jedan od razloga tomu bilo je stanje europskih država nakon rata. Poražena carstva doživjela su raspad, kao u slučaju multietničkih carstava Austro-Ugarske i Osmanskog Carstva, dok su s druge strane, države koje su se uspjele održati nakon poraza u ratu bile ekonomski uništene, demografski oštećene, a moralno iscrpljene. Pobjednici nisu prošli puno bolje jer su i oni pretrpjeli veliku materijalnu štetu i zadužili se kod SAD-a koje su za vrijeme rata održavale savezničke ekonomije na životu, dok su njihove populacije, iscrpljene dugogodišnjim ratom, tražile mir.

Rat je duboko uzdrmao europski svjetonazor. Činilo se da je stari kontinent ekonomski počeo zaostajati za SAD-om, dok je SSSR počeo predstavljati veliku prijetnju. Mnogi su također predviđali uzdizanje novih velesila Azije, najprije kroz jačanje antikolonijalnih pokreta, koje bi mogle izazvati europsku imperijalnu dominaciju. Otuda i naziv za „preporod“ koji se ponekad čuje u pozivima za ujedinjenje Europe.⁴ U ovakvim su uvjetima mnogi pisci iznosili svoje ideje o Europi. Među njima se našao i Coudenhove koji je, oduševljen novom idejom o svjetskom poretku američkog predsjednika Wilsona, počeo kroz rasprave i druge priloge formirati svoju ideju europskog poretka, koju je i objavio u spomenutom manifestu *Pan-Europa* 1923. godine.⁵

Različite ideje ujedinjenja Europe u međuratnom razdoblju

Kada je Coudenhove u međuratnom razdoblju počeo objavljivati svoje članke u novinama, čime se upustio u širu raspravu o ujedinjenoj Europi, našao

³ Damir Grubiša, *Povijest europskog ujedinjenja* (Zelina: Srednja Europa, 2022), 98.

⁴ Patrick Pasture, *Imagining Europe Unity since 1000 AD* (New York: Palgrave Macmillan, 2015), 89-90.

⁵ Grubiša, *Povijest europskog ujedinjenja*, 99.

se usred žustre rasprave na tu temu. Kraj Velikog rata naveo je europske intelektualce na promišljanje o situaciji u kojoj se nalaze. Dok je Europa bila zarobljena u tom „ratu koji će završiti sve ratove“, ostatak svijeta je napredovao. Na kraju rata činilo se da je Europa bila slabija nego ikad, s Japanom koji prvi put sudjeluje kao ravnopravan europskim državama na jednoj mirovnoj konferenciji (isključujući mirovnu konferenciju u Portsmouthu)⁶. Sjedinjene Američke Države, koje su se dosada držale izvan europskih poslova, tijekom četiri ratne godine prerasle su u jednu od svjetskih velesila te su u Parizu bile u poziciji postavljati vlastite uvjete. S druge strane, Europa je bila moralno i ekonomski iscrpljena ratom, dok su se velika carstva raspala. Uz to, stari saveznik Antante, Rusko Carstvo, nalazilo se u krvavom građanskom ratu u kojem se činilo da pobjeđuju boljševici.

Nove ideje svjetskog poretka iznesene na Pariškoj mirovnoj konferenciji, koje su se trebale bazirati na kolektivnoj sigurnosti kroz veliku svjetsku organizaciju nazvanu Liga naroda, bile su poticaj mnogim intelektualcima. Radi jasnoće, razne ideje najprije ćemo podijeliti prema samom konceptu, a potom prema njihovoj političkoj poziciji. Prema Patricku Pastureu, u međuratnom razdoblju razvila su se dva koncepta ujedinjenja Europe: jedan kao garancija mira, a drugi kao europski preporod, s time da se drugi dijeli na više političkih pozicija. Teoretiziranju garancije mira najviše je pridonio Luigi Einaudi, ekonomist i predsjednik Italije od 1948. do 1955., koji je pisao pod imenom Junius. Prema njegovoj teoriji, sam je princip državne moći i nacionalizma kriv za ekonomski i politički ekspanzionizam. Dakle krivio je nacionalizam i ekonomsko natjecanje za izbijanje Prvog svjetskog rata te je tražio reorganizaciju takvog ekonomsko-političkog sustava. On bi se ostvario kroz formaciju Europe u tri unije bazirane na etničkim (lingvističkim) faktorima: Latinske, Germanske i Slavonske unije. Njegove su teorije nastavili razvijati Attilio Cabiati i Giovanni Agnelli u knjizi *Europska federacija ili Liga naroda* napisane 1918. godine, u kojoj autori pozivaju na ujedinjenu europsku federaciju s vlastitim parlamentom, vijećem te sudovima.⁷

Nisu sve teorije bile tako detaljno izložene. Prije rata, a pogotovo poslije njega, postojali su mnogi pacifistički pokreti od čega su najsnažniji bili u Francuskoj, Njemačkoj, Švicarskoj, Nizozemskoj i Belgiji. Cilj je tih pokreta bio spriječiti izbijanje rata osnivanjem svojevrstne europske federacije, iako ti pokušaji nisu bili dobro razjašnjeni. Nakon rata pokreti su se raspršili potom su prenijeli te europeističke ideje na europske revolucionare ili, potpuno ih napuštajući, počeli polagati sve nade u Ligu naroda kao globalnu internacionalnu inačicu onoga što su željeli postići u Europi.⁸

Napokon dolazimo do koncepcija ujedinjenja Europe koje su distinktivno potaknute rezultatima rata. Ovo su koncepcije koje Pasture naziva *europskim preporodom*. Svi ovdje izneseni koncepti proizašli su iz osjećaja propadanja europske kulture ili iz osjećaja krize Zapada. Generalno je jedi-

⁶ Mirovna konferencija potpisana 5.9.1905. godine kojim je završen Rusko-Japanski rat.

⁷ Pasture, *Imagining Europe Unity since 1000 AD*, 102.

⁸ Ibid, 102-103.

na razdjelnica između tih tabora pitanje žele li povratiti kulturnu i političku dominaciju Europe daljnjom dominacijom, odnosno zadržavanjem kolonija i uspostavljanjem ujedinjene Europe kao svjetske sile ili pak traženjem novih kulturnih putova, prihvaćanjem dalekoistočnih utjecaja i njihovih spajanja s dotadašnjim kršćanskim nasljeđem.⁹

Krenuvši od krajnje ljevice prema desnici najprije dolazimo do Trockijeve koncepcije Ujedinjenih Europskih Država (Trocki je ovdje uključio i SSSR) koju je, unatoč prijašnjim Lenjinovim sumnjama da bi takav federalizam podupirao buržoaziju, trebalo osnovati nakon uspješne revolucije pod vodstvom proletarijata.¹⁰ Europski su socijalisti, poput filozofa Julesa Romainsa i bivšeg francuskog premijera i ministra financija Josepha Caillauxa, zastupali ideju Ujedinjenih Europskih Država koje bi se trebale osnovati kroz *europsku revoluciju*. Ova bi nova država imala zajedničke stranke, ekonomiju, monetarne institucije pa čak i zajedničku valutu te bi trebala postati *jedini grob koji će zakopati uvijek prijeteći nacionalizam*.¹¹

Naravno mišljenje da Europa polako propada u odnosu na SAD i rastuću civilizaciju na Istoku u vidu Japana, bilo je rašireno i na tadašnjoj europskoj desnici. Možda je najbolji predstavnik ovakvog pokreta, obilježenog kulturnim pesimizmom, koji je bio proširen među mladim konzervativnim katolicima, predstavljen u pokretu *Abendland* koji se zalagao za novu Europu izgrađenu na temeljima suprotnim boljševizmu i liberalizmu. Ovakva Europa bila bi stvorena zbližavanjem Njemačke i Francuske te je bila spoj novih ideja ujedinjenja Europe između dvije države, ali i starije njemačke ideje *Mitteleurope*. Njezini najvažniji predstavnici zasigurno su Carl Schmitt i Karl Anton Rohan, od kojih je drugi smatrao da se ujedinjena Europa mora formirati od država-nacija kao „građivnog materijala“, ali je isto tako isticao ulogu Njemačke u tom procesu. Rohan je također, kao dio stare plemićke elite propalog Austro-Ugarskog Carstva, hvalio habsburšku državu u kojoj su, po njemu, ljudi živjeli u harmoniji, zalažući se tako i za ujedinjenu Europu. U jeku svojih ideja osnovao je 1922. u Beču Europsku kulturnu asocijaciju.¹²

Slične ideje imao je i francuski veteran Prvog svjetskog rata Pierre Drieu La Rochelle. Dok se s jedne strane veselio novonastalim državama-nacijama u istočnoj Europi, u isto vrijeme se zalagao za formiranje europske unije, što je vidio kao jedini način da se države odupru SSSR-u, SAD-u te u budućnosti Indiji i Kini. Ovakvo je razmišljanje također proizašlo iz mišljenja kako je, za razliku od istočne, „mlade Europe“, zapadna „stara Europa“ postala dekadentna te je u procesu raspadanja.¹³

Iako su imali slične ideje za ujedinjenje, pa tako i razloge propadanja Europe, ti pojedinci i pokreti nisu bili ujedinjena sila, izuzev Rohanove organizacije. Sličnost tih pokreta, kako ju je ustanovio Pasture, bila je u tome što

⁹ Pasture, *Imagining Europe Unity since 1000 AD*, 103.

¹⁰ Ibid, 105.

¹¹ Ibid, 104.

¹² Ibid, 106, 107.

¹³ Pasture, *Imagining Europe Unity since 1000 AD*, 107.

su države-nacije vidjeli kao jezgru Europe, zbog čega su često bili bliski sa fašističkim pokretima koji su nastajali, te su s njima dijelili ideju o „propadanju civilizacije“.¹⁴

Iako nisu navedene sve ideje formiranja ujedinjene Europe, a izostavljene su one nacističke zbog širine njihovih koncepcija te mišljenja da one ne ulaze potpuno u ovu tematiku, treba istaknuti da je bilo mnogo autora – spomenutih i nespomenutih – koji su pisali o tome. Tako je Coudenhove svojim sudjelovanjem u ovim raspravama mogao naići na veliki broj inspiracija, koncepata i struja koje su utjecale na njegovu ideju ujedinjenja Europe.

Pan-Europa i Coudenhoveova ideja u današnjoj literaturi

U svojem manifestu, Coudenhove-Kalergi je, na nešto više od 200 stranica, iznio svoju ideju o ujedinjenju Europe, iznoseći načine ujedinjenja, položaj koji bi ta nova država imala u svijetu, njezine odnose s drugim državama, ali i potencijalne probleme. Ideje su iznesene u 11 poglavlja podijeljenih po posebnim, najviše političkim pitanjima: Europa i svijet, Europske granice, Europa i Engleska, Europa i Rusija, Europa i Amerika, Europa i Liga naroda, Opasnost novog rata u Europi, Europa nakon rata, Njemačka i Francuska, Nacionalno pitanje te Putovi prema Pan-Europi.

Iako je jedan od najpoznatijih idejnih tvoraca Europe, a neki bi rekli i najutjecajniji, i dalje postoje različiti pogledi na njegovu ideju. Ulazak u ovu raspravu ne smije se zaobići upravo zbog starosti djela, a neki bi rekli i zastarjelosti, stoga ćemo sagledati neke poglede autora koji su pisali o povijesti ideje ujedinjenja na *Pan-Europu*.

U svojoj knjizi *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*, Anthony Pagden pisao je o ideji Coudenhoveove Pan-Europe te smatra da je upravo on na političkoj razini ponovno oživio ovu ideju o Ujedinjenim Državama Europe nakon Velikog rata. Pagden iznosi svoje mišljenje da je Paneuropski pokret nastao kao lobi sastavljen od političara iz različitih europskih država zbog ekonomske prijetnje SAD-a s jedne te boljševizma s druge strane. Njegova analiza također nam omogućuje shvaćanje da je Paneuropski pokret, trebao riješiti krizu europske civilizacije. S druge strane, kako bi smanjili strahove antifederalista, Coudenhove i Briand, bivši predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova Francuske su ih uvjeravali da ovo neće naštetiti suverenosti država što Pagden je smatrao pravno nekoherentnim. Konačno, ideje Coudenhovea opisuju manje religioznim, kakve su bile druge ideje ujedinjenja onoga vremena, a više političkim, posebno zabrinutim politikom moći i položajem zapadne Europe među velikim silama.¹⁵

Kao najbitniji pogled na Pan-Europu možemo izdvojiti sljedeće Pagdenovo mišljenje: „Međutim iz pogleda koji nas zanima, paneuropeizam je očito bila ekspresija europskog nacionalizma samoobrane u vrijeme kada je prijetnja unutarnjih i vanjskih neprijatelja činila europsko jedinstvo nužnim,

¹⁴ Ibid, 107.

¹⁵ Anthony Pagden, *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union* (New York: Woodrow Wilson Center, 2002), 295.

iako još ne ostvarivim.¹⁶ Stoga možemo zaključiti da je Pagden na Paneuropski pokret gledao kao na obrambeni mehanizam nacionalista koji nisu vidjeli drugog načina za obranu svojih država-nacija osim ujedinjenja.

Iako manje govori o Coudenhoveovom djelu od Pagdena, Desmond Dinan u svojoj knjizi *Europe Recast: A History of European Union*, svejedno ga spominje. Međutim treba spomenuti da je Dinanovo djelo povijest Europske unije te se ne bavi intelektualnom poviješću ideje ujedinjene Europe. Dinan djelo *Pan-Europa* spominje, slično kao i Pagden, u kontekstu Velikog rata. Za njega je Paneuropski pokret nastao kao rezultat nesigurnosti i uništenja Prvog svjetskog rata. Nakon pokušaja nagovora Mussolinija za podupiranje pokreta, te njegovog odbijanja, Coudenhove je shvatio „vrijednost demokracije u izgradnji Europske unije“. Analizira Paneuropski pokret kao prolazan, a uskoro i zaboravljen, iako spominje da su članovi pokreta Gustav Stresemann i Aristide Briand uspjeli proizvesti *godine nade* u „duhu Locarna“ od 1925. do 1929. godine.¹⁷

S druge strane, dok Dinan i Pagden ističu nesigurnost i uništenje te zaštitu nacionalizma, Pasture u svojem djelu *Imagining European Unity since 1000 AD* smatra da je ovo bio pragmatičan pokušaj ujedinjenja Europe radi odupiranja vanjskim prijetnjama. Od spomenuta tri autora, Pasture je najdublje analizirao Coudenhoveove ideje iz *Pan-Europe*. Iako smatra da je pokret bio previše elitistički te da nije zaokupio šire mase, ipak je iznio pitanje ujedinjenja Europe na međunarodnu scenu. Kroz pragmatični pogled na ujedinjenje, prema Pastureu, Coudenhove nije spadao u nacionalističke koncepcije ujedinjenja (što je vidljivo iz njegovih viđenja o rasi i naciji o čemu će se pričati kasnije), a također nije gledao na njega ni kroz čistu imperijalističku prizmu.¹⁸

Nadalje Pasture vjeruje da je Coudenhove oblikovao svoje ideje ponajprije zbog divljenja Wilsonovim međunarodnim redom predvođenim Ligom naroda, koja je u međuvremenu „skrenula s puta“, iako je izvorno htio stvoriti mir u Europi.¹⁹ Pasture također navodi i Coudenhoveov plan o ujedinjenju Europe preko povezivanja Francuske i Njemačke koji spominju i svi drugi autori. Pasture međutim ide dalje te izlaže cijelu zamisao ujedinjenja i glavne točke iznesene u *Pan-Europi* u kratkim crtama kako bi cjelovito objasnio Coudenhoveov svjetonazor. Zaključno navodi Coudenhovea kao „najistaknutiju ličnost na međuratnoj europskoj sceni, čiji je pokret posao najbliže političkom pokretu.“²⁰

Iako se u recentnoj knjizi *Povijest europskog ujedinjenja* autor Damir Grubiša, kako se po naslovu može i uočiti, bavi cijelom poviješću ujedinjenja, veliko mjesto u knjizi zauzima i prikaz Coudenhoveovog djela, koje je opisao

¹⁶ Pagden, *The Idea of Europe: From Antiquity to the European Union*, 177., vlastiti prijevod

¹⁷ Desmond Dinan, *Europe Recast: A History of European Union* (Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2004), 2.

¹⁸ Pasture, *Imagining Europe Unity since 1000 AD*, 113.

¹⁹ Ibid, 115.

²⁰ Ibid, 120.

kao „originalan projekt koji je mesmerizirao pozornost europskog javnog mišljenja.“²¹ Grubiša se međutim razlikuje u svojoj interpretaciji od ostalih autora primarno po tome što ističe duhovno jedinstvo Europljana, prije onog materijalnog, nešto što su ostali autori spominjali tek u kratkim crtama. Nakon opisa Coudenhoveovog svjetonazora i njegovih planova postizanja ujedinjenja istaknutih u *Pan-Europi*, autor naglašava i ideje neprijatelja paneuropeizma. Govori o ekonomskom planu te poziciju Pan-Europe na međunarodnoj sceni koju bi takva država imala prema Coudenhoveu. Osim toga navodi i Paneuropsku uniju, odnosno pokret koji se počeo formirati i kojeg, kao i ostali autori, smatra djelomično elitističkim navodeći kako je „u prvoj fazi Paneuropska unija okupljala široki spektar intelektualaca, političara i javnih ličnosti.“²²

Kako možemo vidjeti, svi prikazani autori pridaju važnost Coudenhoveovu djelu. Naravno između njihovih interpretacija ima u nekim slučajevima i velikih razlika, međutim svi Paneuropsku uniju ističu kao najutjecajniji pokret ujedinjenja Europe u međuratnom razdoblju. Sama činjenica da danas Europski parlament na svojim web-stranicama ističe ovaj rad, dovoljno govori o njegovoj važnosti, ali i potrebi da ga se rastumači suvremenim čitateljima. Stoga se u ovom radu spomenute Coudenhoveove ideje pokušavaju sagledati i iz suvremene perspektive, kako bi se preispitala njihova relevantnost u promijenjenom političkom kontekstu.

Današnji kontekst ideja iznesenih u *Pan-Europi*

Suvremeni ekvivalent zamišljenoj Pan-Europi, zbog prirode svojih ciljeva i institucija u današnjici je Europska unija. No vrijedi napomenuti da i Coudenhoveova Pan-Europa i Europska unija nisu isto. Dok je prva zamišljena kao federalna, ali ipak jedinstvena država, druga je organizacija koja je nastala iz procesa ekonomskih integracija. Iako model iznesen u manifestu spominje korake u procesu integracije od kojih bi ekvivalent Europskoj uniji najvjerojatnije bio spoj prva tri, ona nije organizacija kakvu je zamislio autor. Stoga se nijedna analiza ne može u potpunosti komparirati s opisanim idejama iako imaju mnoge sličnosti.

Jedno od najbitnijih pitanja koje Coudenhove vidi je odnos između Ujedinjenog Kraljevstva i ostatka europskog kontinenta. Najveći problem za Coudenhovea u vezi Pan-Europe i Ujedinjenog Kraljevstva njezino je Carstvo. Naime u Pan-Europi spominju se dva teoretska slučaja u kojima Ujedinjeno Kraljevstvo ulazi u Europu, jedan s kolonijalnim carstvom, a drugi bez njega. U prvom slučaju argument koji se koristi, politički je orijentiran. Odnosno, Coudenhove govori kako bi se u slučaju „interkontinentalne Europe“ razvila tenzija između kompaktnog dijela Europe te britanskih kolonija i engleskog govornog područja. „Konstantna tenzija između dvije grupe, čiji su interesi različiti u mnogim aspektima, paralizirala bi Veliku Europu u njezinim mogućnostima političkog djelovanja u internacionalnom kontekstu, dok se na

²¹ Grubiša, Povijest Europskog ujedinjenja, 98.

²² Ibid, 102.

kraju ne bi stvorio raskid.²³ Druga mogućnost također je nemoguća u praksi jer bi se u tom slučaju Britansko Carstvo dezintegriralo. Međutim Coudenhove zamišlja i mogućnost u kojemu se Carstvo raspada „samo od sebe“, a u trenutku smatra da bi se Ujedinjeno Kraljevstvo moglo priključiti Europi jer više nema prepreke moguće interkontinentalne Europe. Ipak smatra kako se Ujedinjeno Kraljevstvo možda ne bi htjelo priključiti Pan-Europi, nego transatlantskom anglosaksonskom svijetu koji mu je svakako bliži.

Veoma je zanimljivo razmišljati o ovim idejama u kontekstu današnjice jer se poslije Drugog svjetskog rata te raspadom Britanskog Carstva tijekom procesa dekolonizacije, „odigrala“ upravo treća mogućnost. Ujedinjeno Kraljevstvo odlučilo se priključiti Europskoj zajednici 1961. godine, kada je do kraja 1950-ih postajalo jasno da Commonwealth i EFTA nisu bile dovoljne da bi zadovoljile britanski ekonomski potencijal.²⁴ Jasno je vidljiv i poseban anglo-američki odnos koji je, pogotovo u Francuskoj, utjecao na suprotstavljanje britanskom interesu za ulazak u Europsku zajednicu, s obzirom na to da je de Gaulle dva puta blokirao njezin ulaz. Jasno je vidljivo da je Ujedinjeno Kraljevstvo postajalo sve više ekonomski povezano s Europom, djelomično zbog raspada Carstva, a djelomično zbog oporavka europske industrije. Međutim ipak je ostala povezana i sa „starim Carstvom“ kroz Commonwealth i poseban anglo-američki odnos. Dvije činjenice koje su Ujedinjeno Kraljevstvo uvijek, baš kao i La Manche, držale odvojenom od ostatka kontinenta.

Brexit, koji je nakon referenduma 23. lipnja 2016. bio formalno proveden 31. siječnja 2020., u potpunosti je promijenio odnose političkih snaga u Europskoj uniji. Gospodarstvo Ujedinjenog Kraljevstva duboko je integrirano s gospodarstvima članica Europske unije, što pokazuje i činjenica da su Njemačka i Nizozemska zajedno činile 16.57% britanskog izvoza i 17.2% uvoza između 2017. i 2021. godine.²⁵ U istom razdoblju najveći trgovački partner bio je SAD dok je Kina bila većinski uvozni partner. Ovo se promijenilo 2022. kada su trgovački partneri EU-a činili 41.1% izvoza, a 47,2% uvoza (ostatak trgovine odnosi se na ostatak svijeta).²⁶ Rašireno je mišljenje da je Brexit više štetio Ujedinjenom Kraljevstvu nego Europskoj uniji. Razlozi glasanja za Brexit bili su primarno politički, vezani uz imigraciju, dok su oni ekonomski bili daleko od racionalnih. Može se reći da je Brexit, u kontekstu dubljih europskih integracija na kontinentu, politički odijelio Ujedinjeno Kraljevstvo, koje se sada drži transatlantskih integracija i posebnog odnosa sa SAD-om.

²³ Richard Coudenhove-Kalergi, Pan-Europa (Geneva: European Archives Foundation, 1923), 58.

²⁴ Desmond Dinan, Ever Closer Union: An Introduction to European Integration (Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2010), 39.

²⁵ „United Kingdom Trade,” World Integrated Trade Solution, <https://wits.worldbank.org/CountrySnapshot/en/GBR> (posjet 03.05.2024.)

²⁶ „Trade and investment core statistics book,” Government of the United Kingdom, <https://www.gov.uk/government/statistics/trade-and-investment-core-statistics-book/trade-and-investment-core-statistics-book> (posjet 3.5.2024.)

U svakom slučaju sigurno je zaključiti da je izlazak Ujedinjenog Kraljevstva iz Europske unije omogućio intenzivniju političku integraciju Europe kojoj se Ujedinjeno Kraljevstvo protivilo. Ovo je pogotovo bitno u današnjem kontekstu invazije Rusije na Ukrajinu te mogućnosti ponovnog dolaska Donalda Trumpa na vlast u SAD-u, što je izazvalo pozive za strateškom neovisnosti Europe, odnosno njezine dublje integracije činjenice kojoj se Coudenhove nije protivio.

Kada se Sovjetski Savez raspao, postojala je nada u Europskoj uniji da će se novonastala Rusija s vremenom, ako ne pridružiti, onda svakako ostati usko povezan s državama članicama. Širenjem NATO-a, a potom i Europske unije na istok, povećanim revizionističkim željama Putina te kulminacijom događaja koji su od invazije Krima i početka rata u Donbasu 2014. godine doveli do invazije na Ukrajinu 2022., ove su nade gotovo nestale te se odnos vratio gotovo na onaj u vrijeme Hladnog rata.

Uspoređujući razjedinjenu Europu s Grčkom u vrijeme Filipa II., kada je Makedonija osvojila male polise, Coudenhove vuče povijesnu usporedbu s vlastitim vremenom. Rusija ima više stanovnika od ijedne samostalne države Europe, ali i veliko tržište. Od vremena Petra Velikog, Rusija prijeti istočnim europskim državama ili kako *sam* Coudenhove u manifestu navodi: „Glavni cilj europske politike mora biti zaustavljanje ruske invazije.”²⁷ Ovo bi se postiglo kreiranjem Paneuropskog obrambenog saveza koji bi, u slučaju napada Rusije na primjerice Poljsku, u obranu povukao sve europske vojske. Coudenhove se ipak zalaže za mir s Rusijom dok bi obrambeni Paneuropski savez služio kao čimbenik odvratanja. Mir bi se postigao politikom ekonomske suradnje i razoružanja, prvo zbog geografske povezanosti dviju država te ruskog nedostatka industrijskih dobara i agrikulturne tehnologije i europske potrebe za ruskim žitom, a drugo radi smanjenja mogućnosti novog rata.

Ovdje navodi i kako je Njemačka jedna od država koja je u opasnosti pasti pod rusku sferu utjecaja. „Što je veća tenzija između Njemačke i Francuske, veće će biti razumijevanje između Njemačke i Rusije.”²⁸ Naravno iz današnje perspektive, ovo se i dogodilo. Molotov-Ribbentrop pakt iz 1939. godine činio se kao realizacije te politike. A kada je izbio rat između ove dvije sile, SSSR nakon pobjede nije dopustio istočnim državama Europe odcjepljenje iz njegove sfere. Raspadom SSSR-a ovaj proces je obrnut, ali slika ostaje ista. Iako su bivše države Varšavskog ugovora i Baltika ušle u proces europske integracije pa onda i NATO pakt, bivše države SSSR-a, poput Ukrajine, ostale su u sigurnosnom „limbu“ te su rastućom revizionističkom i ekspanzionističkom voljom Rusije postale ugrožene. Različita su rješenja za ovaj problem. Dok su baltičke zemlje zaštićene u NATO-u, Bjelorusija je ostala tijesno povezana s Moskvom. Najgora je situacija naravno u Ukrajini čiji se narod već duže vrijeme bori za samostalnost, koju su i ostvarili u kolovozu 1991. godine, dok je Europska unija od 2014. pokušavala normalizirati svoje odnose s Rusijom. Strateška autonomija, o kojoj se počelo razgovarati na razini Europske unije, svakako je nastavak ideje Paneuropskog obrambenog pakta koji je zagovarao Coudenhove.

²⁷ Coudenhove-Kalergi, Pan-Europa, 74.

²⁸ Coudenhove-Kalergi, Pan-Europa, 84.

U suvremenoj politici Europske unije pojavljuju se mnoga pitanja o kojima je Coudenhove pisao u svom radu. S jedne strane u kontekstu geopolitičkih zbivanja sve je češća retorika strateške autonomije, koja se sada pojavila i u tri najsnažnije europske političke stranke i reforme Europske unije, dok je s druge strane vidljivo jačanje nacionalnih i euroskeptičnih stranaka. Dok jedna politička struja gura Europu u dublje integracije, druga upravo njih pokušava „razvodniti“ te Europu pretvoriti ponovno u arhipelag malih nacija. Europske parlamentarne skupine kao Identity and Democracy i European Conservatives and Reformists su nacionalno orijentirane i euroskeptične, iako ima razlike među njime jer je prva grupa populistička i iznimno antiimigrantska, dok je druga nacionalno konzervativna s elementima radikalne desnice. Kako se ovo odnosi na Pan-Europu?

Coudenhove u svom manifestu opisuje i svoj pogled na nacionalizam koji je, kako se njemu činilo, najveća prepreka ujedinjenja Europe. Stoga najprije demantira postojanje „krvne zajednice“. „Dakle prema krvi, Prusi su bliže Česima, nego Švabama.“²⁹ jer su po Coudenhoveu istočni Nijemci germanizirani Slaveni. Stoga zaključuje da se ovo najbolje očituje u nacionalističkoj praksi u kojoj nacionalne manjine smatraju „manjima“ od svoje nacije, ali ih ipak pokušavaju, nasiljem i školom, „pretvoriti“ u dobre nacionalne građane svoje države.³⁰

Nadalje naciju na određeni način povezuje s Crkvom, budući da je u sekularnim društvima nacija postala jednim od primarnih načina društvene identifikacije kao što je u prethodnim razdobljima prevladavala vjerska identifikacija. „Europske nacije su sekularne religiozne zajednice, ujedinjene sakramentom jezika i kultom pjesnika i nacionalnih heroja.“³¹ Kako je nacionalno po tome i duhovno nacija se mora poštovati. S druge strane postoji i religiozni fanatizam koji se u slučaju nacije iščitava u nacionalnom šovinizmu. Kao rašireni i gotovo sveprisutni društveni fenomen nacionalni šovinizam nastaje zbog mnogo različitih razloga koji generalno proizlaze iz načina na koji se uči ili podiže svijest pojedinca o prošlosti i sadašnjosti vlastite države. Ovo se najčešće i što je važnije za temu ovog rada u Coudenhoveovo doba očituje u školovanju, medijima i politici u koju se uključuje masovno društvo. Tako se šovinizam u slučaju o kojemu ga spominje Coudenhove, očituje i kroz krivo ili „prenapuhano“ shvaćanje vlastite nacionalne prošlosti. Nacionalni šoviniisti u svojoj naciji vide svojevrsni „izabrani narod“ dok su ostali barbari. Zablude ove veličine stoga su opasne jer često vode do osjećaja superiornosti i pokušaja „širenja“ svoje kulture na druge „barbarske“ narode. Čina, koji na kraju vodi do denacionaliziranja pobijeđenog.

Europska nacija se stoga mora ostvariti na temelju izgradnje zajedničkog panteona pisaca dok s druge strane šire europske običaje, kulturu, povijest pa čak i religiju države na kontinentu već dijele. Coudenhove ovdje između država vidi nekoliko granica: lingvističku, geografsko-stratešku, povijesnu i

²⁹ Ibid, 167.

³⁰ Coudenhove-Kalergi, Pan-Europa, 169.

³¹ Coudenhove-Kalergi, Pan-Europa, 171.

ekonomsku. Ovakva realnost kao rezultat ima veliki broj nacionalnih manjina u različitim državama kojima se moraju dati prava korištenja materinjeg jezika u školovanju i pravosuđu koliko god je to moguće. Također argumentira da ako se te granice, zbog kojih nastaju tenzije između država, maknu i postanu regionalne, a ne državne, mir u Europi nastat će organski zbog iznimne međusobne povezanosti. Uz to, poziva na odvajanje države i nacionalnosti, pri čemu ističe primjer Švicarske, kako bi se tako postavila staza za Pan-Europu.

Današnji kontekst porasta euroskeptičnih i nacionalističkih stranaka u Europi teško je objasniti na temelju Pan-Europe zbog razlika situacije u Europskoj uniji današnjice i Europe Coudenhoveova vremena. Državne granice ostale su, unutar Europske unije, samo na papiru, dok su nacionalne manjine zaštićene zakonima. Međutim zbog migracija, ali i radi zaustavljanja pandemije i ostalim problemima, s kojima se Europa suočava posljednjih nekoliko godina, neke su države počele zapravo vraćati stare granice dok su se u drugima razvili reakcionarni nacionalistički pokreti koji su nužno postali euroskeptični. Lako je uočiti da je, od svih koraka prema smanjivanju nacionalnih tenzija koje je Coudenhove zamislio, svojevrsno napuštanje nacionalnih granica najmanje uspjelo. U svakom slučaju ovo pitanje bit će jedno od prijelomnih pred i nakon predstojećih europskih izbora.

Jedan od važnih aspekata za današnje čitanje Coudenhoveovog djela je svakako kolonijalizam. Na kraju Drugog svjetskog rata te ulaskom svijeta u doba novog svjetskog poretka vođenog SAD-om i SSSR-om, počeo je i proces dekolonizacije. Međutim prije rata malo je ljudi moglo zamisliti raspad velikih europskih carstava koja su dominirala svijetom od ranog novog vijeka. Za razliku od dosada izloženih aktualnih tema, koje se mogu naći u Pan-Europi, dekolonizacija nije jedna od njih, štoviše, u Coudenhoveovim konceptima polja moći, federacija te kulturnih sfera svijeta nema nijednog spomena Afrike, osim u kolonijalnome smislu. Naravno ovakva činjenica ne bi trebala začuditi. Kako smo već spominjali Coudenhove je pisao u međuratnom razdoblju, stoga je ovakvo spominjanje Afrike, odnosno europskih kolonija na tome kontinentu, ustvari u skladu s kolonijalnim diskursom koji je u to vrijeme prevladavao.

U poglavlju *Europa i svijet*, Coudenhove spominje kako, osim Pan-Amerike odnosno Organizacije američkih država kao velike federacije na „Novom kontinentu“, postoje carstva juga (Britansko Carstvo), sjevera (Rusko Carstvo) te istoka (Kina i Japan). Uz njih, navodi i svijet zapadnih država koji se sastoji od kontinentalne Europe izuzev Rusije i Ujedinjenog Kraljevstva, ali, što je ključno i od njezinih velikih afričkih kolonija.

U sklopu rasprave o mogućoj moći Pan-Europe, najprije spominje europske države, što naravno ima smisla jer je to, gledano iz tadašnje perspektive, svakako bio centar svih kolonijalnih carstava, a zatim kolonije koje dijeli na afričke i ostale kolonije. Što se tiče afričkih kolonija, spominje se i njihovo iskorištavanje, koje bi po Coudenhoveu trebalo biti „racionalno“. Naravno sve bi se kolonije trebale ujediniti, upravo kao i europske države. Također ovdje vrijedi spomenuti i kako na kolonije gleda kao na ekstenziju, a moglo bi se reći i na esenciju, buduće ujedinjene Europe jer bi zahvaljujući njima Europa mogla biti ekonomski neovisna. To se vidi i u sljedećim riječima: „...s racio-

nalnom eksploatacijom njezina afrička kolonijalnog carstva, čija je ekstenzija kao i istočni dio Rusije, Pan-Europa bi mogla proizvoditi...³² Iz ovoga se može iščitati da Pan-Europa ne bi trebala napustiti svoje kolonije jer su one i same dio Europe.

U kontroli kolonija Coudenhove također vidi i strateški čimbenik koji, u slučaju rata s Ujedinjenim Kraljevstvom, osigurava Europi prijevoz materijala odande, naravno u slučaju da se kontroliraju Gibraltar i Suez, iako to ne spominje. S druge strane, u slučaju ujedinjenja Europe, u Africi bi kao jedina druga kolonijalna sila ostalo Ujedinjeno Kraljevstvo, zbog čega su dobri odnosi s njim važni. Pritom čak predlaže razmjenu kolonija: „Kolonijalna koncentracija u Africi, preko razmjene zapadnoafričkih engleskih kolonija za ekvivalentne europske istočnoafričke.“³³ Ista se stvar predlaže s Francuskom Gvajanom u poglavlju o odnosima s Pan-Amerikom čime bi se najprije otplatili dugovi Prvog svjetskog rata, a potom i ostvario geostrateški cilj stvaranja granice između dviju federacija na Atlantskom Oceanu.³⁴

Naravno ovakav pogled suprotan je onomu što se dogodilo. Nakon Drugog svjetskog rata započeo je proces dekolonizacije u svijetu iz kojega su nastale nove države. Iako se za proces može reći da je imao svojih pozitivnih i negativnih posljedica, današnji je pogled na njega povoljan. Štoviše pogotovo u zapadnoj Europi danas postoji pokret kojim se pokušava države držati odgovornima za zločine koje su počinile za vrijeme kolonizacije. Stoga je sigurno za reći da je ovakav pogled Coudenhovea, iz današnje perspektive, najproblematičniji. Države današnje sjeverne Afrike, iako nisu dio Europe pa niti Europske unije, ipak s njom jesu povezane poviješću, ekonomskim pa i političkim vezama, međutim danas reći da su one „produžetak Europe“ bilo bi shvaćeno kao neokolonijalna retorika. U današnjem svijetu ovakva koncepcija Pan-Europe je neprihvatljiva te bi se ujedinjena Europa spomenutim resursima, umjesto kolonija, trebala opskrbljivati trgovinom.

Ovdje se postavlja i pitanje je li Coudenhove smatrao zadržavanje kolonija i njihovu eksploataciju nemoralnim ili je bio ustvari realist u skladu s ograničenjima svoga razdoblja. To je dakako šire pitanje ocjene Coudenhoveovih političkih stajališta koje u svakom slučaju zaslužuje poseban rad.

Zaključak

Prema svemu navedenom može se razumjeti zašto su Coudenhoveove ideje o ujedinjenju Europe bile toliko utjecajnije na prilike u Europi njegovog vremena od ostalih. Za vrijeme formacije njegove ideje europski prostor je „vrvio“ različitim konceptima ujedinjenja koje su proizlazile iz različitih želja i pogleda na Europu, bilo u kulturnom ili političkom smislu. U svakom slučaju, djelo Pan-Europa bilo je posebno zbog toga što je oko sebe formiralo pokret koji je, iako elitistički, uspio barem neke ideje iznesene u djelu početi pretvarati u stvarnost. U suvremenoj literaturi postoje razlike u interpretaciji Coudenhove

³² Coudenhove-Kalergi, Pan-Europa, 54.

³³ Coudenhove-Kalergi, Pan-Europa, 67.

³⁴ Ibid, 101.

veova djela, iako se svi slažu da je ono bilo najutjecajnije djelo takvoga tipa u svoje doba, zbog čega je Europski parlament i uvrstio Pan-Europu u popis *100 knjiga* važnih za ideju europskog ujedinjenja. Kao što smo vidjeli, veliki dio Coudenhoveovih ideja je u suvremenom kontekstu i dalje relevantan, kao što su pitanja Ujedinjenog Kraljevstva i Rusije, a tome bi se moglo pridodati i njegovo pisanje o nacionalizmu. Međutim postoje i pitanja koja su u današnjem kontekstu gotovo posve neodrživa, a to se posebno odnosi na pitanje kolonijalizma. Stoga je teško zaključiti može li se reći da je Coudenhove u stvarnosti bio imperijalist ili samo realist u sklopu tadašnjih prevladavajućih odnosa.

Coudenhoveovo djelo je svakako bitno u povijesti ideja ujedinjenja Europe. Najprije jer je pokret nastao oko njih bio najrelevantniji u kontekstu svoga razdoblja te je došao najbliže ostvarenju svojih ciljeva od ostalih. Uz to neke ideje o ujedinjenju relevantne su i danas, kako smo mogli vidjeti na primjeru Ujedinjenog Kraljevstva i Rusije. S druge strane u djelu se nalaze i neke zastarjele ideje koje su propale u suvremenom razdoblju, što je i razumljivo s obzirom na to da je djelo napisano prije 101 godinu. Međutim ovo je i primjer kako se, iako su neke ideje kvalitetne i uspješne u jednom vremenu te čak mogu biti relevantne i u drugom, uvijek trebaju preispitivati jer sve ideje evoluiraju tijekom vremena, kao što se mijenjaju i njihovi konteksti. Upravo se ovdje i očituje relevantnost povijesti ideja čiji je zadatak razumjeti doprinos ideja u njihovim poljima, ujedno razumijevajući kontekst onoga vremena i potičući njihova suvremena preispitivanja.

Bibliografija

Izvori

Coudenhove-Kalergi, Richard. *Pan-Europa*. Geneva: European Archives Foundation, 1923.

World Integrated Trade Solution. „United Kingdom Trade.“ <https://wits.worldbank.org/CountrySnapshot/en/GBR> (posjet 3.5.2024).

Government of the United Kingdom. „Trade and investment core statistics book.“ <https://www.gov.uk/government/statistics/trade-and-investment-core-statistics-book/trade-and-investment-core-statistics-book> (posjet 3.5.2024).

Literatura

Dinan, Desmond. *Europe Recast: A History of European Union*. Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2004.

Dinan, Desmond. *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*. Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2010.

European Parliament. „The 100 books.“ <https://www.europarl.europa.eu/100books/en/detail/18/paneuropa-1922-1966?info=en> (posjet 11.5.2024).

Grubiša, Damir. *Povijest Europskog Ujedinjenja*. Zelina: Srednja Europa, 2022.

Janković, Branimir. *Dijalog s Povodom 6: Intelektualna historija*. Zagreb: FF Press 2013.

Pagden, Anthony. *The Idea of Europe From Antiquity to the European Union*. New York: Woodrow Wilson Center, 2002.

Pasture, Patrick. *Imagining European Unity since 1000 AD*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.

The Contemporary Time and the Paneuropean Idea of Coudenhove-Kalergi

Abstract:

In 1923, the Pan-European manifesto written by Count Richard Coudenhove-Kalergi was published. In its 11 chapters, the reasons why Europe should unite were explained, and in the interwar period it represented one of the more developed ideas of unification. This is supported by the fact that some of the more influential politicians were also part of the movement. Many authors have written about this work, and when talking about European integration in the interwar period, the ideas expressed in the manifesto are almost unavoidable. The idea of European unification has a long history that, at least recently, has only begun to be explored. As the idea of Coudenhove is still important for the European Union, which can be seen from the placement of the manifesto on the Parliament's website in *100 books*, the time has come to reexamine his ideas that are more than 100 years old. The paper will talk about the ideas that Coudenhove put forward in the manifesto, where his ideas will first be placed in a historical context, something more will be said about other ideas of the unification of Europe at that time, and then the views of the manifesto will be reviewed in today's literature. Ultimately, the most important ideas from the manifesto will be analyzed through today's events, in order to see the relevance of the ideas presented through a modern perspective.

Keywords: Pan-Europe, intellectual history, Coudenhove-Kalergi, Europe, interwar period, European integration

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 19 2024.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XIX, broj 19, 2024.

Glavna i odgovorna urednica
Tijana Vokal

Zamjenica glavne urednice
Ivana Đorđić

Uredništvo
Filip Bačurin
Marija Bišćan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Adrian Filčić
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Ruben Prstec
Matija Pudić
Tijana Vokal

Urednici pripravnici
Klara Miholić
Ivan Moškatego
Patrik Smolak

Redakcija
Filip Bačurin
Marija Bišćan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Adrian Filčić
Klara Miholić
Ivan Moškatego
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Patrik Smolak
Ruben Prstec
Matija Pudić
Tijana Vokal

Tajnik Uredništva
Adrian Filčić

Recenzenti
dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Inga Vilogorac Brčić
dr. sc. Aleksandra Golubović
dr. sc. Branimir Janković
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Ivica Šute
dr. sc. Nikola Tomašegović

Lektura za hrvatski jezik
Lorenia Jantolek
Martina Prosen
Lucija Rak
Josipa Skenderović
Gabrijela Soldan
Jakov Zidarić

Lektura za engleski jezik
Anamarija Brusić

Oblikovanje
Boris Bui, FF press

Izdavač
Odsjek za povijest Filozofskog
fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Tisak
Studio Moderna d.o.o., Zagreb

Naklada
Tiskano u 100 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrdnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financirano je novcem dobivenim na natječaju za studentske projekte Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te sredstvima koja je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Redakcija časopisa Pro tempore iskreno zahvaljuje Odsjeku na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest
(za: Uredništvo Pro tempore)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>